

Włodzimierz Rajda

Katedra Melioracji i Kształtowania Środowiska AR w Krakowie

Kompleksowe kształtowanie obszarów wiejskich — melioracje kompleksowe

Wstęp

Zachodzące od kilku lat zmiany ustrojowe w Polsce pociągają za sobą określone przekształcenia w gospodarce rolnej. Zrezygnowano z państwowej formy gospodarowania, a gospodarstwa rodzinne i farmerskie odzyskują należne miejsce w strukturze rolnictwa. Coraz większą uwagę zwraca się na potrzebę uwzględniania pozaprodukcyjnych, w tym ekologicznych, funkcji terenów wiejskich. W nowych warunkach zachodzi potrzeba przewartościowań oraz wprowadzenia nowych pojęć i poszerzenia zakresu przedsięwzięć realizowanych dotychczas w naszym kraju w ramach melioracji rolnych. W niniejszym artykule przedstawiono — na ogólnym tle dzisiejszej sytuacji strukturalnej rolnictwa, dotychczasowych i nowych funkcji obszarów wiejskich, a także na tle zrealizowanych po II wojnie światowej urządzeń służących gospodarowaniu wodą w rolnictwie — poglądy dotyczące merytorycznego zakresu oraz warunków realizacji i korzyści płynących z kompleksowo podejmowanych przedsięwzięć melioracyjnych, służących przebudowie struktury rolnictwa, poprawie gospodarki wodnej, efektywności gospodarowania oraz warunków życia i środowiska na obszarach wiejskich.

Opracowanie to jest elementem dyskusji, jaka toczy się od pewnego czasu w Komitecie Melioracji i Inżynierii Środowiska Rolniczego PAN oraz wśród innych specjalistów rolnictwa, melioracji i geodezji urządzeń rolnych. O randze problemu świadczy między innymi fakt powołania w wymienionym Komitecie, Sekcji Kształtowania i Rozwoju Obszarów Wiejskich. Jej zadaniem jest wypracowanie i przedłożenie ośrodkom decyzyjnym stanowiska nauki i praktyki w tej kwestii.

Struktura rolnictwa

Polska jest krajem, w którym udział terenów wiejskich — zarówno pod względem powierzchni, jak i odsetka ludności żyjącej na wsi (38%) oraz zatrudnionej w rolnictwie (26% zawodowo czynnych) — jest bardzo wysoki. Natomiast udział gospodarki rolnej w tworzeniu dochodu narodowego wynosi ok. 12% [2]. Przyczyną tego są historyczne uwarunkowania rozwoju cywilizacyjnego kraju i wsi, słabe

wyposażenie techniczne rolnictwa oraz anachroniczna struktura gospodarstw, którą do niedawna cechowała niespotykana w Europie dwubiegunowość. Z jednej strony mieliśmy około 1300 wielkich, wysoko i nieefektywnie dotowanych gospodarstw państwowych o średniej powierzchni ok. 2700 ha i określoną liczbę gospodarstw spółdzielczych — także dotowanych, o przeciętnej wielkości ok. 350 ha [2]. Sektory te gospodarowały łącznie na obszarze stanowiącym prawie 22% powierzchni użytków rolnych. Po wycofaniu dotacji rządowych państwowe gospodarstwa rolne nie uzyskały równowagi ekonomicznej. Zostały zlikwidowane, a ich majątek został przekazany do Zasobu Agencji Własności Rolnej Skarbu Państwa.

Z drugiej zaś strony mamy rolnictwo indywidualne gospodarujące na obszarze stanowiącym łącznie ponad 3/4 powierzchni użytków rolnych. Charakteryzuje się ono gospodarstwami małymi i bardzo małymi, o średniej powierzchni użytków równej 6,3 ha, silnie rozdrobnionymi, o słabym wyposażeniu technicznym. Produkują one dużym nakładem siły roboczej i środków. Są takie regiony, jak np. krakowski, gdzie średnia powierzchnia gospodarstwa wynosi tylko 2,8 ha [20]. Takie rolnictwo przeważa zdecydowanie na terenach położonych na wschód od linii przebiegającej mniej więcej od Suwałk do Opola.

Według danych Departamentu Gospodarki Ziemią i Infrastruktury Wsi Ministerstwa Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, na 2,16 mln gospodarstw indywidualnych działających w Polsce składa się 24,5 mln działek, zatem na jedno niewielkie gospodarstwo przypada ich średnio ok. 12. W skrajnych przypadkach, np. w niektórych wsiach górskich rozdrobnienie sięga niewiarygodnej liczby ponad 150 działek w kilkuhektarowym gospodarstwie [9, 10]. Poza zwiększaniem ich powierzchni i zmniejszaniem liczby istnieje również problem kształtu i dopasowania do rzeźby terenu, a także problem strukturalnego przekształcania małych gospodarstw w większe, ekonomicznie silniejsze, mogące stanowić źródło utrzymania rodziny rolniczej i być podstawą rozwoju wsi. Ten proces będzie wymagał czasu i powinien być stymulowany sterowanymi z zewnątrz warunkami ekonomicznymi, w ramach regionalnej czy też państwowej polityki rolnej. Prace urządzenioworolne mogą być też składnikiem bardzo w naszym kraju potrzebnego ekologicznego kształtowania obszarów wiejskich, który by uwzględniał ich walory przyrodnicze, krajobrazowe i kulturowe.

Pomijając wymienione wyżej nowoczesne przesłanki prac urządzenioworolnych, ich potrzeby rzeczowe, oceniane przez Departament na podstawie obowiązujących obecnie w Polsce kryteriów, wynoszą ok. 2 mln ha, a według innych źródeł nawet 3,5 mln ha użytków [cyt. 19]. Największe potrzeby (w tys. ha) występują w województwach: rzeszowskim (250), siedleckim (140), kieleckim, radomskim, krakowskim i nowosądeckim (po ok. 100 tys. ha) i niewiele mniejsze w województwach: zamojskim, przemyskim, krośnieńskim i tarnobrzeskim [19].

Innymi ujemnymi cechami polskiego rolnictwa indywidualnego — w porównaniu do innych krajów europejskich — jest wskaźnik zatrudnienia (u nas wynosi 25

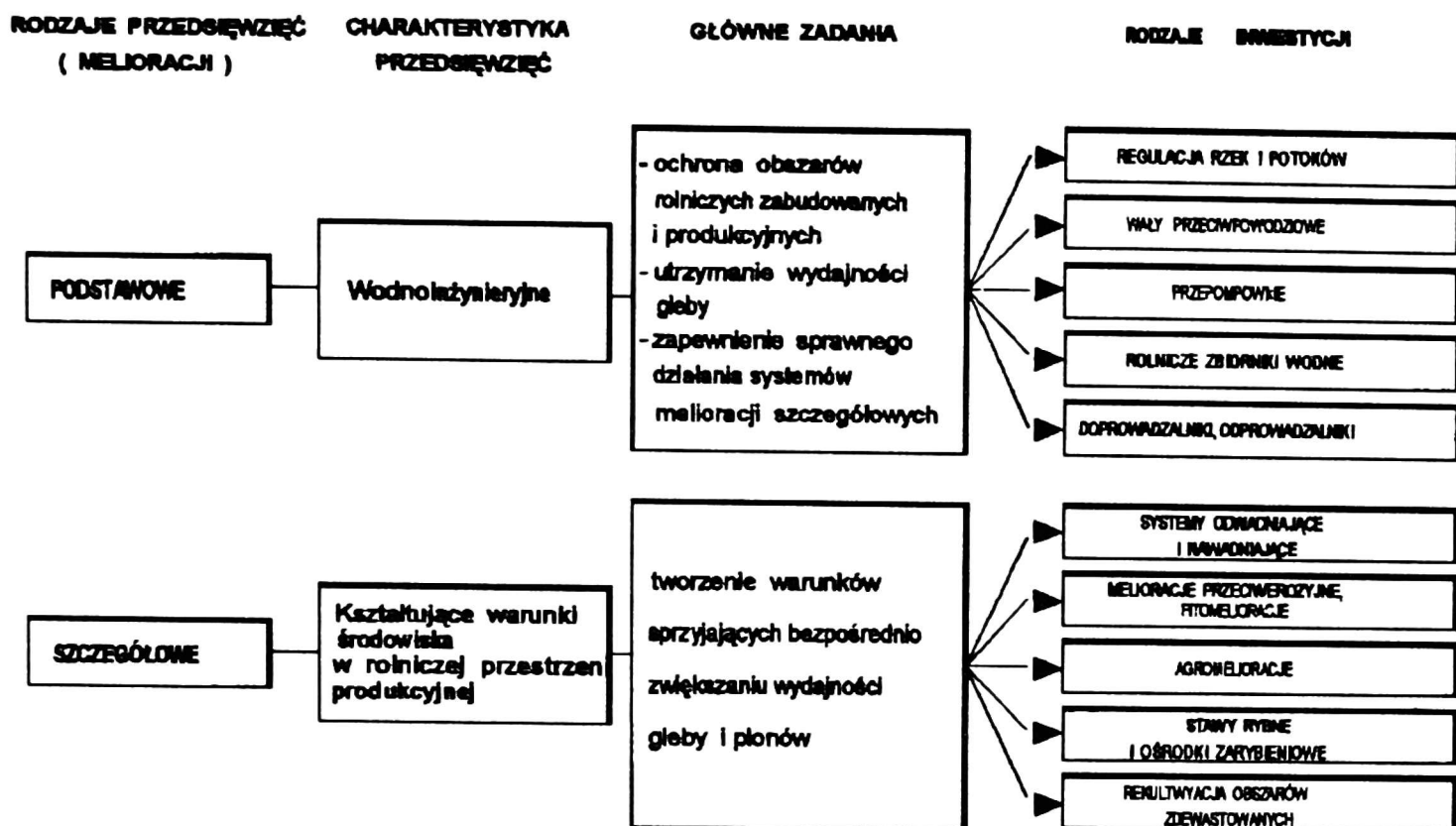
osób/100 ha użytków rolnych), a także liczba ludności zatrudnionej w obsłudze rolnictwa. W 1989 r. w naszym kraju na każde 100 osób bezpośrednio zatrudnionych w produkcji rolnej tylko 37 pracowało w usługach rolnych. Wskaźnik ten na Węgrzech wynosił w tym samym czasie 72, w RFN — 260, a w USA — 500 osób [2].

Dotychczasowe przedsięwzięcia ulepszeniowe w rolnictwie

Melioracje rolne

W polityce gospodarczej do 1990 r. państwo wspierało na wsi głównie działalność produkcyjną o czysto rolniczym charakterze. Przejawiało się to w polityce kredytowej, cenowo-dochodowej oraz odpowiednio ukierunkowanej polityce inwestycyjnej. Zgodnie z obowiązującymi założeniami ustrojowymi rolnictwo w przyszłości miało być wielkoobszarowe i w całości państwowe lub spółdzielcze, na wzór innych krajów socjalistycznych. Dlatego inwestycje na wsi w małym stopniu dotyczyły poprawy struktury sektora prywatnego. Znaczne natomiast środki kierowano na sektor państwowy oraz na poprawę gospodarki wodnej w rolnictwie. Na ten ostatni cel wydano w okresie powojennym, według poziomu cen z 1989 r., kwotę 150 bln złotych, co w obecnych warunkach stanowi o wiele więcej. Zrealizowane przedsięwzięcia, znane pod nazwą melioracji wodnych podstawowych i szczegółowych, miały za zadanie ochronę obszarów rolniczych przed niekorzystnymi wpływami natury (zalewaniami i podtapianiem), utrzymanie wydajności gleby, zabezpieczenie wody dla rolnictwa, sprawne działanie urządzeń melioracji szczegółowych oraz regulację stosunków wodno-powietrznych gleb w celu podniesienia ich żyzności i zwiększenia plonów (rys. 1). Były one potrzebne i celowe. Także obecnie istnieje potrzeba ich utrzymania — a także podejmowania nowych, ale tylko w warunkach uzasadnionych gospodarczo i społecznie, na zmienionych zasadach, uwzględniających również aspekty ekologiczne środowiska rolniczego.

Po wojnie w ramach tych przedsięwzięć wykonano urządzenia drenarskie na obszarze 4,36 mln ha użytków rolnych, systemy nawadniające na 490 tys. ha, w tym na 63 tys. ha założono deszczownie, wykonano 320 tys. km rowów i cieków, 7,9 tys. km rurociągów. Ponadto uregulowano 24,7 tys. km rzek i kanałów oraz wybudowano 8,2 tys. km wałów przeciwpowodziowych, 616 stacji pomp i 155 rolniczych zbiorników wodnych o łącznej pojemności 154,5 mln m³ [15]. Wykonano też w mniejszym zakresie inne prace ulepszeniowe. Można tu wymienić drogi rolnicze na niektórych zmeliorowanych obiektach oraz przedsięwzięcia związane z przeciwerozyjnym kształtowaniem obszarów podlegających silnej erozji i prace rekultywacyjne — finansowane z funduszy ochrony gruntów rolnych. W ostatnich latach energicznie realizuje się program budowy technicznej infrastruktury wsi, zwłaszcza wodociągów,

Rysunek 1. Podział, funkcje, zadania i rodzaje inwestycji melioracyjnych w tradycyjnym ujęciu

a w mniejszym stopniu kanalizacji, oczyszczalni ścieków, zorganizowanych wysypisk śmieci, urządzeń gazyfikacji przewodowej i telefonizacji. W latach 1990–1993 ilość przyłączy do sieci wodociągowej wzrosła z 729 tys. do prawie 1100 tys. i obejmuje obecnie ponad 45% liczby wszystkich gospodarstw. Stopień skanalizowania jest niewspółmiernie niższy, ale wzrósł w tym czasie z 39,1 tys. do 57,6 tys. gospodarstw przyłączonych do sieci i stanowi obecnie tylko 2,4% ich liczby. W tym samym czasie liczba zorganizowanych składowisk śmieci wzrosła czterokrotnie — do 809 w skali kraju, a liczba oczyszczalni ścieków — o 190 w stosunku do 1992 r. i wyniosła 1373 w 1993 r. W latach 1990–1993 wskaźnik przyłączy do sieci telefonicznej wzrósł z 2,69 do 4,03 abonentów na 100 mieszkańców, zaś do sieci gazowej ogółem z 284 tys. do 445 tys. odbiorców [18]. Inwestycje te są realizowane w 27% ze środków budżetu państwa, w 35% — budżetów gmin; 33% stanowią środki własne rolników i zakładów, a 5% pochodzi z fundacji i funduszy celowych [18].

Melioracje wodne przyczyniły się do wzrostu żyzności gleb i zwiększenia plonów, szacowanego przez Ministerstwo Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej na 9–19 jednostek zbożowych z 1 ha powierzchni zmeliorowanej [1]. Odziałują one głównie na środowisko wodne oraz związane z nim stosunki powietrzne, cieplne i pokarmowe gleb [17] i tylko częściowo wpływają na obniżenie kosztów produkcji roślinnej oraz poprawę warunków pracy, standardu życia i środowiska na wsi. W znikomym stopniu kształtują elementy przestrzenne struktury i wielkości gospodarstw rolnych. Zakres tak rozumianych melioracji (wodnych) należy dzisiaj uznać za niewystarczający.

Sytuacja taka miała miejsce w całym okresie powojennym nie tylko w Polsce, ale we wszystkich krajach byłego obozu socjalistycznego. W wysoko rozwiniętych krajach europejskich pojęcie melioracji ulegało stopniowym zmianom wraz ze zmieniającymi się potrzebami i celami społecznymi, w tym także z wymogami ochrony środowiska. Z czasem zostało znacznie poszerzone i obecnie obejmuje cały wachlarz przedsięwzięć ulepszeniowych, [3–5, 9, 10, 12, 13] włącznie z tak wydawało by się nie związanymi z melioracją, jak np. renowacja i budowa nowych budynków gospodarczych.

W powojennej Polsce nie znalazły uznania poglądy Skotnickiego [16], który już w 1925 r. pod pojęciem melioracji rolnych rozumiał „prace techniczne, które mają za cel podniesienie środkami technicznymi produktywności i rentowności warsztatu rolnego na dłuższy okres czasu”. Uważał on też, że „melioracje zajmują się ulepszeniem warunków użytkowania ziemi związanym niekiedy z zupełną zmianą sposobu tego użytkowania, a przez to polepszenie fizycznych własności gleby, uregulowanie jej stosunku do wody i powietrza”, a ponadto według jego określenia „melioracje zajmować się mogą polepszeniem komunikacji wewnętrznych warsztatu rolnego, celowym jego ukształtowaniem (podział pól, scalanie), zaopatrywaniem w wodę itp. inwestycjami związanymi z przystosowaniem warsztatu do współczesnych wymagań produkcji rolnej”, ale „zasadniczą ich cechą jest zabezpieczenie produktywności gospodarstwa i odpowiedniego oprocentowania kapitału nań wyłożonego”. W tamtych czasach tak szerokie było znaczenie pojęcia melioracji, nie odbiegające od standardów obowiązujących w rolnictwie europejskim.

Począwszy od lat pięćdziesiątych uznano u nas za Kostiakowem (cyt. 8), że przedmiotem melioracji jako nauki jest „badanie praw kształtowania się i dynamiki stosunków wodnych (i związanych z nimi stosunków powietrznych, pokarmowych i innych) na obszarach ziemi, opracowanie najbardziej wydajnych (opartych na wysokiej technice) metod kierowania tymi stosunkami w celu poprawy warunków naturalnych, podniesienia żyzności gleby oraz uzyskania wysokich i trwałych plonów”. Słuszności tych sformułowań trudno jest zaprzeczać. Należy jednak zauważyć, że do docelowych i najważniejszych zadań tak rozumianych melioracji zaliczano podnoszenie żyzności gleby i wzrost produkcji rolnej, a pomijano inne ich cele, zgodnie z którymi nowoczesnie pojmowane melioracje powinny wspierać liczne pozaprodukcyjne, w tym społeczno-ekonomiczne i ekologiczne, funkcje terenów wiejskich. Również Ostromięcki w 1964 r., przy formułowaniu zadań i celów melioracji [8], mówi o zespole „zabiegów organizacyjno-gospodarczych, technicznych i agrotechnicznych, których zadaniem jest wytworzenie w danym obiekcie rolnym trwałej, działającej przez czas dłuższy podstawy do podnoszenia żyzności gleby i powiększania produkcji rolnej”. Wówczas jeszcze nie dostrzegano innych aspektów melioracji. Nie byłoby to zresztą zgodne z obowiązującą w tym czasie „filozofią przedmiotu”. Wobec chronicznego po wojnie niedoboru środków żywnościowych preferowała ona, zgodnie z oczekiwaniami społeczeństwa, produkcyjne funkcje wsi. Jednym

z czynników wspierających je były wykonywane w tym czasie (rys. 1) i działające skutecznie urządzenia wodnomelioracyjne, które czasem, przy silnym nadmiarze wody w glebie, decydowały o wysokości plonów poprzez ograniczanie tego nadmiaru.

Polityka państwa względem rolniczego sektora gospodarki opierała się w tym czasie na nigdy nie zrealizowanej do końca doktrynie wyłączności państwowych i spółdzielczych gospodarstw wielkoobszarowych. Zgodnie z tą doktryną, w gospodarstwach takich były inne potrzeby ulepszeniowe i działania kształtujące środowisko niż w gospodarstwach indywidualnych.

Urządzenia rolne

Przeprowadzano także inne prace ulepszeniowe — w tym scaleniowe i wymianę działek. Po wojnie wykonano scalenia na obszarze około 4 mln ha i wymianę działek o łącznej powierzchni ok. 1 mln ha. Prace te jednak nie były skoordynowane z inwestycjami wodnomelioracyjnymi. Prowadzono je niezależnie, w innym trybie, miejscu i czasie. Odrębne były też urzędy, biura projektowe i przedsiębiorstwa zarówno na szczeblu centralnym, jak i wojewódzkim (dawniej także w powiatach), nadzorujące, projektujące i wykonujące prace inwestycyjne — urządzenioworolne i wodnomelioracyjne [11]. Scalenia gruntów dotyczyły z reguły wsi, w których rolnicy oddali za rentę łącznie ponad 10% obszaru użytków rolnych. Do 1982 r. wykonywano je w takich przypadkach z urzędu, a powiększone działki przekazywano kółkom rolniczym, pgr lub spółdzielniom produkcyjnym, działającym w danej lub sąsiednich wsiach. W procesie scaleniowym najczęściej nie wykonywano sieci wielofunkcyjnych dróg rolniczych na obszarze użytkowanym przez rolników indywidualnych, choć często trasy dróg dojazdowych do pól wytyczano w terenie i pozostawiano dla nich odpowiednie pasy przestrzeni. Można więc twierdzić, że tak prowadzone urządzenia rolne były narzędziem stopniowego przekształcania indywidualnej gospodarki chłopskiej w wielkoobszarową. Proces ten przebiegał w Polsce dość wolno, a po zmianie ustawy o prowadzeniu scaleń z urzędu — uległ po 1982 r. zahamowaniu.

Melioracje kompleksowe

Prawa rynkowe dotyczące rolnictwa tak samo jak i innych gałęzi gospodarki spowodują zapewne powstanie nowych scenariuszy rozwoju stosunków gospodarczo-społecznych na obszarach wiejskich. Jeden z nich może kreować nową falę migracji ze wsi do miast i powstawanie wokół większych aglomeracji stref zamieszkałych przez ubogą ludność pochodzącą ze wsi, inny natomiast odchodzenie ludności od czystego rolnictwa do innej działalności gospodarczej na wsi. Ten drugi jest w obecnych warunkach bardziej pożądanym z punktu widzenia polityki społeczno-gospodarczej państwa i lokalnych potrzeb społeczności wiejskich.

Zmiany warunków ekonomicznych wymagają nowego spojrzenia na problemy ulepszania i kształtowania terenów wiejskich. Melioracje, teraz już nie tylko wodne, ale także kompleksowo podejmowane przedsięwzięcia i projekty obejmujące wszystkie wymagające ulepszeń elementy środowiska rolniczego i wiejskiego, powinny wspierać i być podporządkowane o wiele szerszym niż dotychczas i liczniejszym funkcjom tych terenów. Obecnie i w dającej się przewidzieć przyszłości funkcjami tymi są [6, 13]:

- wytwarzanie środków żywnościowych oraz surowców pochodzenia zwierzęcego i roślinnego dla przemysłu,
- dostarczanie surowców mineralnych,
- miejsce zamieszkania oraz przestrzeń życiowa dla rolniczej i nierolniczej ludności wiejskiej, a także dla świata roślin i zwierząt,
- tworzenie i jakościowe formowanie zasobów wody komunalnej i użytkowej,
- tworzenie i udostępnianie miejsc pracy dla ludności odchodzącej z rolnictwa do zajęć związanych z małym przemysłem, rzemiosłem i usługami,
- spędzanie wolnego czasu — uprawianie sportów, turystyki i innych form wypoczynku,
- połączenia komunikacyjne zagęszczonych ośrodków zurbanizowanych (drogi, autostrady),
- deponowanie i wykorzystanie odpadów przemysłowych i komunalnych,
- buforowanie i filtracja zanieczyszczeń wody i powietrza,
- ekologiczna kompensacja obciążeń i zaburzeń naturalnych układów przyrodniczych poprzez ochronę zasobów, biotopów, obszarów krajobrazowych i dóbr kulturowych.

W poprzednim okresie wspierane były funkcje, które przyczyniały się do realizacji strategicznych celów polityki rolnej założonych w ówczesnych warunkach. Były to głównie funkcje produkcyjne — wyżywieniowe i surowcowe, oraz funkcje mieszkaniowe. Inne pozostawały na dalszym planie, były nie dostrzegane lub pomijane.

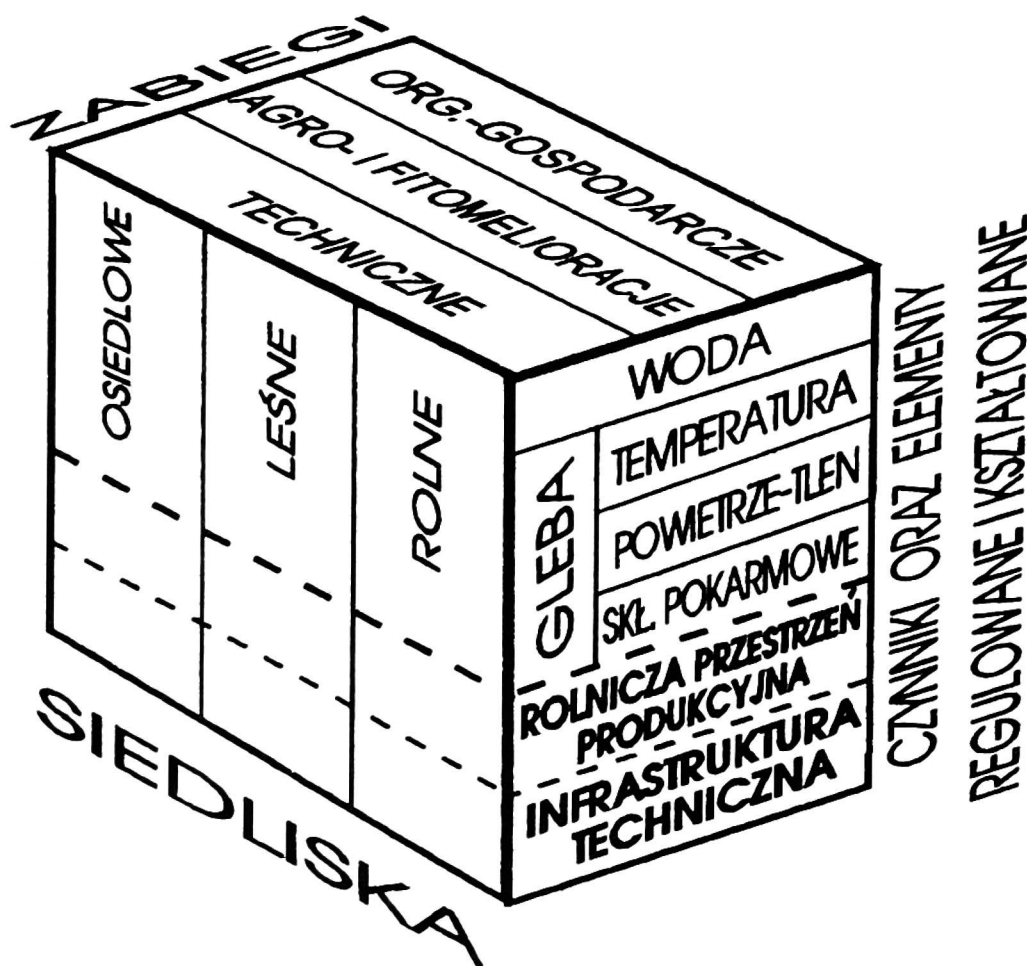
Ze względu na walory przyrodnicze i rolę w wyżywieniu ludności — obszary wiejskie wymagają specyficznego traktowania w polityce gospodarczej i ekologicznej państwa. W nowych warunkach przedsięwzięcia ulepszeniowe i kształtujące środowisko obszarów rolniczych (proponujemy nazwać je melioracjami kompleksowymi) powinny obejmować, obok czynników regulowanych tradycyjnymi zabiegami melioracyjnymi, także kształtowanie rolniczej przestrzeni produkcyjnej i infrastruktury osiedli wiejskich (rys. 2) z ich elementami służącymi funkcjom najistotniejszym, które w każdym przypadku mogą być różne — zgodne z miejscowymi warunkami naturalnymi, ekonomiczno-społecznymi, potencjałem gospodarczym i wyznaczonymi na ich podstawie kierunkami rozwoju danej wsi.

Nowoczesne melioracje w krajach o wysokim poziomie rolnictwa są całościowymi projektami, za pomocą których obszary wiejskie są chronione, ulepszone, rozwijane i kształtowane [7]. Ujmują one i rozwiązują łącznie cele zarówno rolnicze, jak i dotyczące

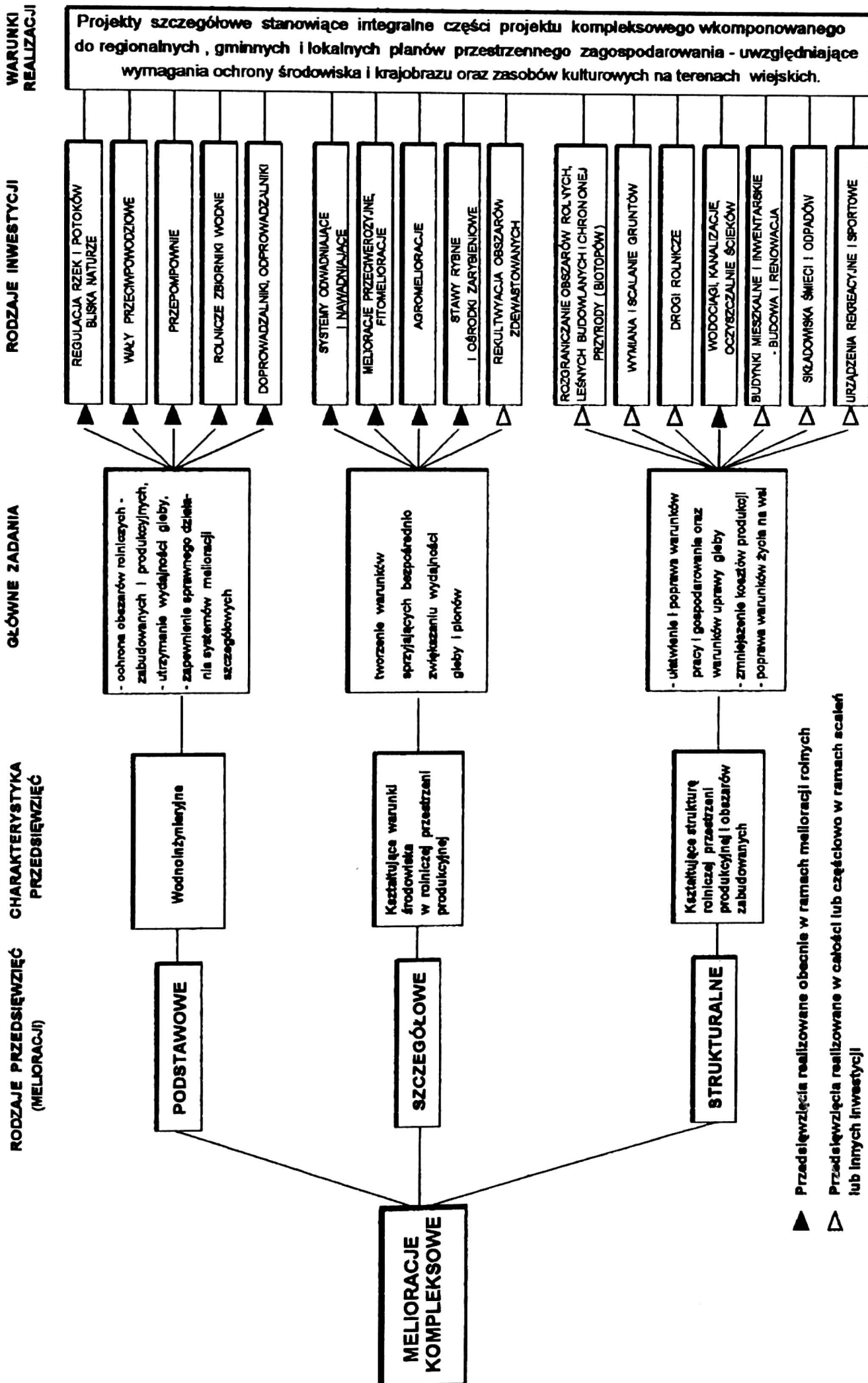
ochrony przyrody i krajobrazu. Zmierzają ostatecznie do tworzenia podstaw do poprawy efektywności pracy, warunków życia na wsi i całościowego rozwoju terenów wiejskich.

W Polsce, obok realizowanych dotychczas melioracji podstawowych i szczegółowych, melioracje kompleksowe powinny obejmować tzw. melioracje strukturalne z ich pełnym wachlarzem przedsięwzięć (rys. 3).

Projekty melioracji kompleksowych muszą być dostosowane do miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego wymaganych ustawą z dnia 7 lipca 1994 r. o zagospodarowaniu przestrzennym. Powinny uwzględniać uwarunkowania zawarte w studium zatwierdzonego przez radę gminy miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego, wymagania ludności wiejskiej, a także wszystkich organizacji oraz instytucji (i nie tylko), które są zainteresowane rozwojem i ochroną obszarów wiejskich. Muszą być opracowywane wnikliwie, perspektywicznie — i być oparte na bardzo dobrej ustawie o kompleksowym kształtowaniu i rozwoju terenów wiejskich, która niezwłocznie powinna być opracowana i uchwalona przez Sejm. W każdym przypadku będą się cechować dużym zindywidualizowaniem problemów. Pewnym rozwiązaniem mogą być scalenia, które umożliwiają wprowadzenie nowego funkcjonalnego ładu stanowiącego podstawę wielokierunkowego zrównoważonego rozwoju wsi, oraz korzystne dla regulacji stosunków wodnych.

Rysunek 2. Czynniki oraz elementy środowiska regulowane i kształtowanie w siedliskach terenów wiejskich poprzez melioracje kompleksowe wg prof. Somorowskiego [17] w uzupełnieniu autora

Rysunek 3. Podział, funkcje, zadania i rodzaje inwestycji w ramach melioracji kompleksowych

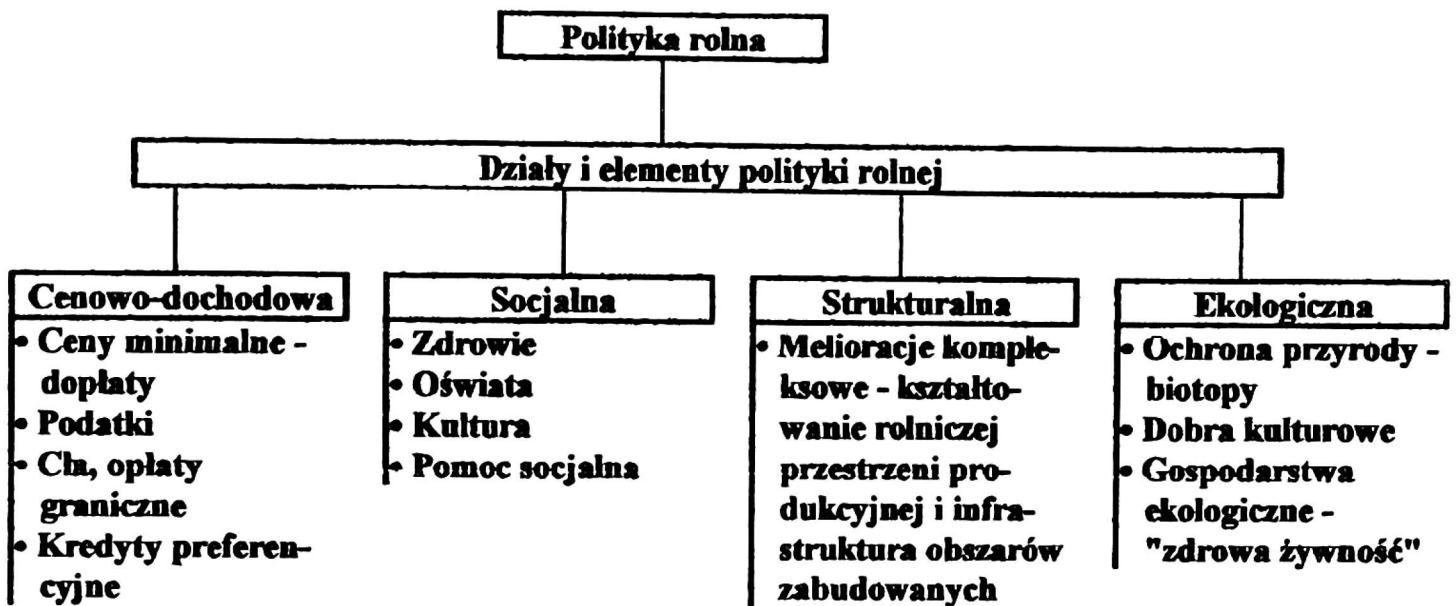
Korzyści i warunki realizacji melioracji kompleksowych

Chociaż są już w Polsce opracowane projekty melioracji kompleksowych w kilku wsiach [9, 10], to realizacja ich na większą skalę jeszcze się u nas nie przyjęła. Niewątpliwie, kompleksowo prowadzone ulepszenia mogą przyspieszać zmiany strukturalne w rolnictwie, z zachowaniem prywatnej formy gospodarowania, oraz stymulować rozwój wsi zgodny ze środowiskiem przyrodniczym i potrzebami kraju.

Z pragmatyki kompleksowości wynikają takie korzyści, jak: obniżenie kosztów prac studialnych, projektowych i wykonawczych, ograniczenie sytuacji konfliktowych w społecznościach wiejskich, a także tworzenie możliwości i podstaw do:

- wydzielania w trybie bezwyjątkowym, a więc bezkonfliktowym, terenów przeznaczonych dla rolnictwa, leśnictwa, ochrony przyrody, krajobrazu i dóbr kulturowych na obszarach wiejskich, a także obszarów dla budownictwa mieszkaniowego i publicznego, małego przemysłu i usług; będzie to stymulować tworzenie nowych miejsc pracy dla części ludzi odchodzących od działalności czysto rolniczej w małych i nierentownych gospodarstwach, a przez to możliwości rozwoju i stopniowego powiększania gospodarstw rolnych (melioracje strukturalne); w obecnych warunkach społeczno-ekonomicznych, przy rozdrobnionym rolnictwie i nadmiarze siły roboczej na wsi, takie rozwiązanie jest niewątpliwie bardzo korzystne,
- ochrony i zabezpieczenia terenów rolnych przed działaniem szkodliwych czynników przyrody oraz zabezpieczenia zasobów wody dla rolnictwa (melioracje wodne podstawowe),
- kształtowania stosunków powietrzno-wodnych w glebach rolniczo użytkowanych (melioracje wodne szczegółowe),
- poprawy efektywności pracy poprzez ulepszenie komunikacji w gospodarstwie,
- korzystnego oddziaływania na ilość i jakość zasobów wodnych formujących się na obszarach wiejskich,
- systemowej ochrony przyrody, krajobrazu, zasobów naturalnych i kulturowych wsi,
- systemowej ochrony gleb przed erozją wodną i wietrzną oraz ochrony wód przed zanieczyszczeniem,
- uprawiania agroturystyki, sportów i rozwijania innych form spędzania wolnego czasu,
- poprawy warunków materialnych i środowiskowych na wsi.

Program melioracji kompleksowych w Polsce będzie możliwy do realizacji pod warunkiem gospodarczej aktywizacji wsi i małych miast w dziedzinach pozarolniczych, inspirowanej polityką rolną, której celem jest rozwój obszarów wiejskich kraju. Państwo i samorządy powinny ustalać zasady tej polityki, a realizować ją — przy wsparciu państwa — władze województw i gmin oraz samorządy regionalne, gmin i ich związków oraz wsi. Wskazane jest przy tym czynne uczestnictwo ludności miejscowej bezpośrednio zainteresowanej rozwojem swoich miejsc zamieszkania,

Rysunek 4. Schematyczny podział i zakres polityki rolnej

pracy i wypoczynku. Członami polityki rolnej są polityka strukturalna i ekologiczna (rys. 4), których zadaniem jest tworzenie przestrzennych, strukturalnych, środowiskowych (ekologicznych) i infrastrukturalnych podstaw rozwoju wsi. Narzędziem realizacji polityki strukturalnej i ekologicznej są kompleksowe projekty kształtowania obszarów wiejskich (melioracji kompleksowych) uwzględniające przedsięwzięcia inwestycyjne i organizacyjno-gospodarcze (rys. 3).

Warunkami niezbędnymi do rozpoczęcia prac studialnych i projektowych oraz realizacji na szerszą skalę prac o tym zakresie są:

- określenie przez specjalistów branży wodnomelioracyjnej, geodezyjnej, planistycznej, ekologicznej, prawnej, finansowej i innych — zakresu melioracji kompleksowych, dostosowanego do naszych potrzeb, i ustalenie pragmatyki ich realizacji;
- opracowanie ustawy o melioracjach kompleksowych (kompleksowym kształtowaniu wsi) i doprowadzenie do jej uchwalenia przez Sejm RP; projekt tej ustawy jest obecnie w przygotowaniu;
- dokonanie uzupełnień, lub nawet przekształceń, w strukturach Ministerstwa Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, co w dużej mierze zostało już przeprowadzone przez powołanie Departamentu Gospodarki Ziemią i Infrastruktury Wsi oraz na szczeblu wojewódzkim, a w razie potrzeby także powiatowym, w celu wyłonienia jednostek organizacyjnie i merytorycznie przygotowanych i uprawnionych do technicznej obsługi kompleksowej działalności inwestycyjnej;
- pozyskiwanie środków z budżetu państwa, województw, gmin, fundacji i funduszy celowych, np. na ochronę środowiska, restrukturyzację rolnictwa, roboty publiczne i innych, a także ze środków własnych ludności i inwestorów prywatnych z zewnątrz, spółek, organizacji i instytucji zainteresowanych rozwojem wsi;
- kształcenie w szkołach wyższych i średnich kadr przygotowanych do całościowej realizacji inwestycji i eksploatacji urządzeń melioracji kompleksowych.

Uwagi końcowe

W wyniku konferencji naukowo-technicznej, która odbyła się we wrześniu 1993 r. w Krakowie [14], idea melioracji kompleksowych została zaakceptowana przez dyrektorów Wydziałów Rolnictwa oraz Wojewódzkich Zarządów Melioracji i Urządzeń Wodnych z 44 województw. Niektóre wnioski z konferencji przyjął do realizacji Departament Gospodarki Ziemią i Infrastruktury Wsi Ministerstwa Rolnictwa. Zgodnie z zaleceniem Ministerstwa zostały podjęte prace — przy udziale Wydziału Inżynierii Środowiska i Geodezji AR w Krakowie, wspomnianego Departamentu, Wojewódzkich Zarządów Melioracji i Urządzeń Wodnych oraz Wojewódzkich Biur Geodezji i Urządzeń Rolnych — nad tezami ustawy o melioracjach kompleksowych. Wydziały Melioracji i Inżynierii Środowiska Akademii Rolniczych przygotowują obecnie nowe programy nauczania, które powinny być uzupełnione o dyscypliny poszerzające wiedzę absolwentów o elementy niezbędne do kompleksowego prowadzenia prac melioracyjnych — kształtujących i chroniących środowisko obszarów wiejskich.

Należy podkreślić, że obecna struktura polskiego rolnictwa, jego wydajność oraz warunki pracy i życia w większości polskich wsi stanowią bariery utrudniające dopasowanie się naszej gospodarki do struktur i standardów obowiązujących we Wspólnocie Europejskiej. Proces restrukturyzacji tej gałęzi wymagał będzie nie tylko znacznych środków, ale także udziału specjalistów różnych branż — zwłaszcza w fazie tworzenia podstaw metodycznych, prawnych i ekonomicznych. Będzie też wymagał — co jest może najważniejsze — przebudowy mentalności polskich rolników. Dlatego nie może on przebiegać szybko i będzie generował różnego rodzaju problemy, w tym problemy społeczne. W Polsce istnieje pilna potrzeba podjęcia już teraz działań w tym kierunku i wspierania ich na znaczną skalę przez władze państwowe i samorządowe.

Literatura

- [1] Aktualny stan melioracji i kierunki rozwoju w latach 1991–1995. Ministerstwo Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Warszawa, 1990.
- [2] Borek T. 1993. Stand und Zukunft der polnischen Landwirtschaft. *Vermessung Photogrammetrie Kulturtechnik* (4): 241–244.
- [3] Flury U. 1987. Gesamtmeliorationen nach Mass in Polen und in der Schweiz. *Zesz. Nauk. AR w Krakowie*, 205: Sesja Nauk. (16): 67–97
- [4] Flury U. 1990. Planung und Durchführung von Gesamtmeliorationen in Rahmen von Entwicklungskonzepten und der Raumplanung in Schweizerischen Berggebiet. *Zesz. Nauk. AR w Krakowie*, 238: Sesja Nauk. (25): 87–99.

- [5] Flury U. 1993. Rozwój i kształtowanie terenów wiejskich w Szwajcarii ze szczególnym uwzględnieniem obszarów górskich. *Konf. nt. Melioracje kompleksowe podstawą społ.-gosp. rozwoju terenów wiejskich w Polsce; Kat. Mel. Rol. i Leśn. AR w Krakowie (maszynopis).*
- [6] K nker H. 1993. Neue Aufgaben für das Meliorationswesen in den neuen Bundesl ndern. *Zeitschr. für Kultur- und Landentw.* (34): 147–156.
- [7] Kuratli B. 1993. Wizja rozwoju melioracji w Szwajcarii. *Konf. nt. Melioracje kompleksowe podstaw  spolupr.-gosp. rozwoju terenów wiejskich w Polsce. Kat. Melior. Roln. i Leśn. AR w Krakowie. (maszynopis).*
- [8] Ostromęcki J. 1964. Wstęp do melioracji rolnych. PWRiL Warszawa.
- [9] Pijanowski Z. 1990. Prace naukowo-badawcze i projektowe w ramach planowanych melioracji kompleksowych na obiekcie Trybsz. *Zesz. Nauk. AR w Krakowie*, 238: Sesja Nauk. (25): 175–191.
- [10] Pijanowski Z. 1993. Prace wdrożeniowe w zakresie melioracji kompleksowych na Spiszu Polskim. *Konf. nt. Melioracje kompleksowe podstaw  spolupr.-gosp. rozwoju terenów wiejskich w Polsce. Kat. Melior. Roln. i Leśn. AR w Krakowie (maszynopis).*
- [11] Rajda W., Ostrowski K. 1993. Landwirtschaftliche Hydromeliorationen in Polen. *Vermessung Photogrammetrie Kulturtechnik* (4): 251–256.
- [12] Rajda W., Pijanowski Z. 1993. Melioracje kompleksowe Doliny Reuss w Szwajcarii. *Melioracje Rolne. Biul. Inf.* (1/2): 22–34.
- [13] Rajda W. 1993. Zadania melioracji rolnych w zmienionych warunkach społeczno-gospodarczych Polski. *Konf. nt. Melioracje kompleksowe podstaw  spolupr.-gosp. rozwoju terenów wiejskich w Polsce. Kat. Melior. Roln. i Leśn. AR w Krakowie (maszynopis).*
- [14] Rajda W. 1994. Melioracje kompleksowe podstaw  społeczno-gospodarczego rozwoju terenów wiejskich w Polsce. Sprawozdanie i wnioski z międzynarodowej konferencji. *Wiad. Mel. i Łąk.* (2): 101–102.
- [15] Rytelewski M. 1993. Melioracje rolne w Polsce. *Konf. nt. Melioracje kompleksowe podstaw  spolupr.-gosp. rozwoju terenów wiejskich w Polsce. Kat. Melior. Roln. i Leśn. AR w Krakowie (maszynopis).*
- [16] Skotnicki Cz. 1925. Nauka melioracji, Lwów.
- [17] Somorowski Cz. 1993. Melioracje jako dyscyplina naukowa i działalnośc praktyczna. *Współczesne Problemy Melioracji.* Wyd. SGGW, Katedra Melioracji Roln. i Leśn. w Warszawie: 9–28.
- [18] Szot E. 1994. Pat na szachownicy gruntów. *Rzeczpospolita* (3938) z dnia 13 XII 1994 r.
- [19] Szczygielski L. 1994. Perspektywy rozwoju infrastruktury technicznej wsi w Polsce. Materiały z konferencji nt. Infrastruktura wsi, stan obecny i perspektywy rozwoju w regionie Polski Południowej. Katedra Technicznej Infrastruktury Wsi AR w Krakowie (maszynopis).
- [20] Wielko c indywidualnych gospodarstw rolnych w Polsce. 1993. Mapa w skali 1:1 000 000. Zakł d Erozji Gleb i Urz dzenia Terenów Wiejskich IUNG, Puławy.

Complex shaping of rural areas — complex land melioration

Summary

Against the background of the general farmstead structure in Poland, socio-economical functions, ecological rural regions, hydromelioration equipment and agricultural constructions works after World War II, we present opinions concerning the range and aims of improvements necessary in rural conditions in our conditions. We discuss the idea of complex land melioration, which is relatively new in our country,

present its essential division, tasks and kinds of particular projects serving to reach the main aim. We present the conditions necessary for the full-scale realization of the above projects. We also the advantages of complex melioration works which protect agricultural areas and influence both the water factor of the environments as well as the agricultural productions area and the built-up area.